

Eleştirel Jeopolitik ve Uluslararası İlişkiler Disiplini: Mekânsallık, Söylem ve İktidar

Critical Geopolitics and the Discipline of International Relations: Spatiality, Discourse, and Power

Mine Nur KÜÇÜK^{*}

Öz

Bu çalışma akademi, medya ve karar alma bağlamlarında sıklıkla karşılaşılan geleneksel jeopolitik varsayımları sorunsallaştıran “eleştirel jeopolitik” yaklaşımını incelemektedir. Eleştirel jeopolitik, her ne kadar Siyasi Coğrafya disiplininin bir alt kolu olarak ortaya çıkmış olsa da odaklandığı konular, kavramsal tartışmaları ve kuramsal argümanları göz önüne alındığında Uluslararası İlişkiler disiplini ile oldukça önemli ortak noktalar paylaşan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, eleştirel jeopolitiği, Uluslararası İlişkiler’de 1980’li yılların sonu, 1990’lı yılların başında oluşmaya başlayan diğer eleştirel yaklaşımların bir parçası olarak ele alıp değerlendirmek mümkündür. Bu çalışma, eleştirel jeopolitik yazınına dair bir literatür taraması sunmayı ve böylelikle bu yazının temellerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda makale öncelikle 19. Yüzyıl itibarıyla ortaya çıkan klasik jeopolitiğin muhtevasını tartışmakta ve bu yaklaşımın etkilerinin günümüze kadar hangi biçimlerde tezahür ettiğine bakmaktadır. Bu bölüm özellikle 1970’li yıllardan başlayarak ortaya çıkan ve literatürde “jeopolitik yeniden canlanma” ile ilişkilendirilen neoklasik jeopolitik düşüncenin ana hatlarına ve yaygınlaşmasına eğilmiştir. Makale daha sonra eleştirel jeopolitiğin bu klasik ve neoklasik yaklaşımlara getirdiği eleştirileri “siyasetin coğrafyası” ve “coğrafyanın siyaseti” farkına atıfıla ele almaktadır. Bu bölümde ayrıca eleştirel jeopolitiğin ortaya çıkışına ve temel argümanlarına da odaklanılmıştır. Takip eden bölümde eleştirel jeopolitiğin geleneksel Uluslararası İlişkiler kuramlarına getirdiği eleştiriler, eleştirel jeopolitik yazınının önemli isimlerinden biri olan John Agnew’ın “teritoryal tuzak” argümanı baz alınarak incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise eleştirel jeopolitik ve postyapısalcılık, Marksizm, feminizm ve postkolonyalizm gibi farklı eleştirel yaklaşımların arasındaki kesişim noktaları mercek altına alınmıştır. Sonuç olarak çalışma, literatürde mevcut olan tüm bu tartışmalar ve içinde bulunduğumuz bağlam göz önünde bulundurularak, mekânsallık, söylem ve iktidar ilişkilerini merkezine alan eleştirel jeopolitiğe odaklanmanın süregiden gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Eleştirel Jeopolitik, Uluslararası İlişkiler Kuramları

Abstract

This study examines the “critical geopolitics” approach which challenges the traditional geopolitical assumptions commonly referenced in academia, media, and decision-making contexts. While critical

* Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. mine.kucuk@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8579-7837.

geopolitics emerged as a sub-field of Political Geography discipline, it shares significant commonalities with the discipline of International Relations in terms of its subject matters, conceptual discussions, and theoretical arguments. Consequently, one can view critical geopolitics as a notable part of critical approaches that emerged in the late 1980s and early 1990s within International Relations. This study aims to provide a literature review on, and hence to reveal the main arguments of, critical geopolitics literature. To fulfill this objective, the article first discusses the content of classical geopolitics which came into prominence during the 19th century and examines how the effects of this perspective have manifested themselves up to the present day. This section particularly delves into the contours and diffusion of neoclassical geopolitical thought, a phenomenon that gained prominence in the 1970s and is characterized as a “geopolitical revival” in the literature. The article then addresses the criticisms brought by critical geopolitics to these classical/neoclassical approaches with reference to the difference between “geography of politics” and “politics of geography.” This section also focuses on the emergence and the main arguments of critical geopolitics. Subsequently, the criticisms that critical geopolitics levies against traditional International Relations theories are explored through “territorial trap” argument of John Agnew, who is one of the most prominent figures in critical geopolitics literature. The last section of the study focuses on the intersection between critical geopolitics and other critical approaches, including poststructuralism, Marxism, feminism, and postcolonialism. Given all those discussions available in the literature and the context we are going through, the study concludes by stressing the ongoing need for an engagement with critical geopolitics, particularly concerning its focus on spatiality, discourse, and power relations.

Keywords: Geopolitics, Critical Geopolitics, International Relations Theories

1. Giriş

Son yıllarda Uluslararası İlişkiler disiplinindeki kimi kuramcılar 19. ve 20. yüzyılda dünya siyasetini önemli ölçüde şekillendirmiş jeopolitik anlayışın 21. yüzyılda da önemini korumaya devam ettiğini ve hatta giderek daha da mühim bir hale geldiğini sıklıkla dile getirmeye başlamışlardır (Baylis, 2020). Özellikle geleneksel (bilhassa realist) yaklaşımlar tarafından savunulan bu görüşün iddiasına göre jeopolitik, “güç dengesi” gibi geleneksel kavramların ve devletlerarası savaş, mekâna, nüfusa ve kaynaklara hakimiyet, büyük güçler arasındaki yarış gibi konuların güncelliğini ve önemini gün yüzüne çıkarmaktadır (Mearshiemer, 2014). Bu çalışmanın amacı, günümüzde gerek akademi gerek basın gerekse karar alma süreçlerinde hala sıklıkla referans verilen jeopolitik anlayışa eleştirel bir biçimde yaklaşan “eleştirel jeopolitik” yaklaşımın muhtevasını tartışmaktır.

Jeopolitik anlayış 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve bir terim olarak “jeopolitik” ilk kez İsveçli siyasetçi ve siyaset bilimci Rudolf Kjellen tarafından aynı yüzyılın sonunda, 1899’da kullanılmıştır. Bu tarihten günümüze kadar bu kavram farklı dönemlerde akademisyenler, siyasetçiler, askerler ve gazeteciler gibi aktörler tarafından farklı anlamlara gelecek biçimlerde kullanılmıştır. Bu bağlamda jeopolitik, üzerine birden çok anlamın yüklendiği, tartışmalı bir kavramdır. Aşağıda detaylandırılacağı üzere 19. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde klasik jeopolitik anlayış yaygın bir düşünme biçimi olsa da bu anlayışın Nazi ideolojisi ile bağlantısı nedeniyle savaş sonrası dönemde popülerliğini yitirdiği söylenebilir. Fakat 1970’ler itibarıyla (anlamında bir miktar değişikliğe uğrayarak) jeopolitik düşünce özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve bazı Avrupa devletlerinde kimi siyasetçi ve akademisyenlerin

ajandasına tekrardan girmiştir. 1980'lerin sonu ve 1990'ların başına geldiğimizde ise hem bu neoklasik denebilecek yaklaşımları hem de klasik yaklaşımların kendisini epistemolojik, ontolojik, metodolojik ve normatif açıdan sorunsallaştıran “eleştirel jeopolitik” isimli yeni bir alan doğmuştur.

Eleştirel jeopolitiğin ortaya çıkışından bu yana içinden geçtiği süreci değerlendirmeyi amaçlayan ve bu literatürün önde gelen akademisyenlerini bir araya getiren 2021 tarihli forumda da belirtildiği üzere, bölgesel krizlerin, yabancı düşmanı siyasi söylemlerin ve büyük güçlerin arasındaki rekabetin arttığı 21. yüzyılda, eleştirel jeopolitiğin “insanları boyunduruk altına alan ve karmaşık tarihlerin içini boşaltan coğrafi bilme biçimlerine” ne şekilde meydan okuduğunu tartışmak hala önemini korumaktadır (Koopman vd., 2021, s. 1). Bu noktadan hareketle, bu çalışma eleştirel jeopolitik literatürüne dair genel betimleyici bir giriş yapmayı hedeflemektedir.

Bu hedef doğrultusunda çalışma dört ana konuya dair çeşitli sorulara cevap aramaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde cevaplanması hedeflenen sorular, klasik jeopolitik olarak isimlendirilen erken dönem jeopolitik yaklaşımların ana varsayımlarının ne olduğu ve (literatürde “jeopolitik yeniden canlanma” olarak ifade edilen) 1970'lerden başlayarak jeopolitik düşüncenin yaygınlaşmasına dair tartışmaların içeriklerinin hangi dinamiklere işaret ettiği. Çalışmanın ikinci bölümü bir yandan klasik ve neoklasik yaklaşımlarla eleştirel jeopolitiğin farkının nasıl anlaşılabilirliğini tartışırken öte yandan “eleştirel jeopolitik yazınındaki temel argümanlar nelerdir?” sorusuna cevap aramaktadır. Üçüncü bölümün odağında “eleştirel jeopolitiğin geleneksel Uluslararası İlişkiler kuramlarına hangi eleştirileri getirmektedir?” sorusu vardır. Çalışma bu soruya yanıt verirken alanın önemli isimlerinden John Agnew'ın “teritoryal tuzak” nosyonundan faydalanmıştır. Çalışmanın son bölümü ise “eleştirel jeopolitik ve postyapısalcılık, Marksizm, feminizm ve postkolonyalizm gibi farklı eleştirel yaklaşımlar arasında ne gibi kesişimler vardır?” sorusunu yanıtlamayı amaçlamaktadır.

2. Klasik Jeopolitikten Jeopolitik “Yeniden Canlanma”ya

1870'li yıllardan 1945'e kadar olan süreçte baskın olan klasik jeopolitik anlayış, siyaseti genelde devletlerin ve milletlerin toprak ve kaynak için birbirleriyle yarıştıkları mekânsal bir pratik olarak ele almış (Kuus, 2010), daha özelden ise dönemin emperyalist devletlerinin hem iç siyasetleri hem de aralarındaki rekabetle ilgilenmiştir (Dodds vd., 2013, s. 1-2; Mamadouh, 1998, s. 237). Bu konular klasik jeopolitik tarafından sosyal Darvinci bir biçimde “en güçlü olanın hayatta kalmasına” referansla meşrulaştırılmıştır. Tüm bu odak noktaları nedeniyle bu yaklaşımın literatürde “emperyalist jeopolitik” olarak da isimlendirildiği görülebilir (Ó Tuathail vd., 1998). Nitekim her ne kadar farklı emperyalist devletlerden Friedrich Ratzel (Almanya), Karl Haushofer (Almanya), Halford John Mackinder (Birleşik Krallık) ve Alfred Thayer Mahan (Amerika Birleşik Devletleri) gibi farklı jeopolitik düşünürler çıkmış olsa da bu düşünürlerin ortaya koyduğu argümanlarda emperyalist politikaların coğrafi dinamiklere referansla

meşrulaştırılması, milliyetçilik, muhafazakarlık, ırkçılık ve beyaz üstünlüğü gibi benzer noktalar bulmak mümkündür (Ó Tuathail, 1998a).

Bu klasik düşünürlerin argümanları “özcü” (*essentialist*) bir fikriyattan beslenmekte, yani devletlerin ve toplumların içinde buldukları bağlamlardan bağımsız ve değişmez özellikleri olduğu varsayımı üzerine inşa edilmekteydi. Bunun yanı sıra emperyalist jeopolitik çalışmalarındaki ortak bir başka tema ise “çevresel determinizm” adı verilen ve devletlerin coğrafi konumları, topraklarının özellikleri ve fiziksel yapılarının o devletlerin ve onları oluşturan toplumların politika ve davranışlarını direkt olarak belirlediği fikriydi. Bu fikre göre devletlerin ve toplumların hareketlerini kısıtlayan ve yönlendiren, “sabit” ve “nesnel” bir coğrafya vardır (Agnew ve Corbridge 1995, s. 3) ve dolayısıyla siyaset ancak değişmeyen mekânsal kategorilerle anlaşılabilir. Klasik jeopolitikte ortak bir tema olarak değinilebilecek bir başka fikirse devletlerin bekası için sınır değişikliklerinin olasılığına ve hatta gerekliliğine vurgu yapan ve devletleri “canlı bir organizma” olarak kabul eden anlayıştır (Mamadouh, 1998). Tüm bu fikriyatın oluşturulmasındaki temel amaç ise “devlet ve devlet adamlarına kendi ülkelerinin yeniden yapılandırılmasına ve emperyal rekabette öne geçmelerine imkân verecek bilgi sağlamak” olmuştur (Yeşiltaş ve Durgun, 2015, s. 14).

Özellikle iki savaş arası dönemde Almanyadaki Nazi rejiminin saldırgan dış politikasını bu klasik jeopolitik anlayışla şekillenen “Yaşam Alanı” (*Lebensraum*) kavramı üzerinden meşrulaştırma çabaları, jeopolitiğin “Nazi bilimi” olarak tanımlanmasına neden olmuştur (Dodds vd., 2013, s. 4). Benzer şekilde klasik jeopolitik düşüncenin o dönem yükselen Japon militarizmi ile tarihsel bir ilişkisi olduğu da söylenmektedir (Agnew, 2013, s. 20). Bu durum, birkaç on yıl boyunca jeopolitik kavramının gerek akademik gerek kamusal tartışmalardan çıkarılması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Fakat, Ó Tuathail’in (1998a, s. 24) da belirttiği üzere İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi, jeopolitik düşüncenin sonu anlamına gelmemiştir; keza ilerleyen yıllarda “Soğuk Savaş jeopolitiği” adı verilen yeni bir düşünce biçimi ortaya çıkmıştır. Hepple (1986) 1970’ler itibarıyla özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika akademisinde, medyasında ve siyasetinde jeopolitik kavramının kullanımındaki artışa referansla bu durumu bir “yeniden canlanma” olarak ifade eder. Yazara göre bu yeniden canlanmanın nedeni 1970’lerdeki uluslararası siyasi ve ekonomik durum ve dünya siyasetinde artan çok kutupluluk ve karmaşıklık ile ilişkilidir. Bu anlamda, örneğin, bu yeniden canlanmanın nedenlerinden biri ABD’nin küresel stratejisinde yatar. Nitekim Mamadouh ve Dijkink’in (2006, s. 350) de aktardığına göre jeopolitik kavramının popülaritesinde yaşanan bu artışta özellikle Henry Kissenger ve Zbigniew Brzezinski gibi Amerikalı siyasetçilerin rolü büyüktür. Bu dönemdeki yeniden canlanma “uluslararası diplomasi ve hukuk hakkında şüphecilik; güç ilişkilerinin sıfır toplamlı bir oyun olarak anlaşılması; petrol, gaz, kömür ve mineraller gibi kaynakların önemine olan inanç; kara ve deniz temelli güçler arasında keskin bir karşıtlık ve son olarak, ulusal güvenlik çıkarlarının tehlikede olduğu durumlarda müdahaleyi (veya bazen müdahale etmemeyi) teşvik etme isteği” (Dodds vd., 2013, s. 5) ile şekillenmiştir. Dolayısıyla, Guzzini’nin (2012a, s. 43) de altını çizdiği üzere bu anlayış “muhafazakâr” ve “milliyetçi” ideolojiyle yakından ilişkilidir.

Bu yeni jeopolitik anlayış, bir ülkenin fiziksel çevresiyle (konumu, toprakları, kaynakları gibi) dış politikası arasındaki ilişkiye odaklanması bakımından klasik jeopolitik argümanlarla benzerlik gösterir (Ó Tuathail ve Agnew 1992, s. 192). Bununla birlikte, klasik jeopolitik ile bu yeni versiyon arasında belirli farklılıklar da mevcuttur. Mamadouh'a (1998) göre bunlardan ilki "canlı bir organizma olarak devlet" anlayışının şekillendirdiği ve sınırların değişkenliğinin gerekliliğine vurgu yapan fikrin yerini sınırların verili olarak kabulünün alması ve merkeze "ulusal çıkar" ve "ulusal güvenlik" kavramlarının alınmasıdır (Murphy vd., 2004). İkinci fark ise çevresel determinizm anlayışı ile ilgilidir. Klasik jeopolitik için çevresel determinizm, jeopolitik anlayışın temel taşı iken, neoklasik jeopolitik anlayışa göre çevre yalnızca fırsatlar sağlayan veya çeşitli kısıtlamalar dayatan "güçlü bir bağlamsal etki"dir.

Dünya siyasetindeki jeopolitik anlayışın "tekrar canlandığı" bir diğer dönem de Soğuk Savaş'ın ertesidir. Bu dönemde bazı ülkelerde Soğuk Savaş'ın ideolojik anlatılarının yerini farklı jeopolitik anlatılar almaya başlamıştır (Murphy vd., 2004, s. 630). Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri böyle bir canlanmanın gözlemlenebileceği ülkelerden birisidir. Dalby'ye (2008, s. 419-421) göre Amerika Birleşik Devletleri'nin Soğuk Savaş'ın ertesinde yegâne askeri süper güç olmanın da etkisiyle "dünyanın polisi" rolünü benimsemesi jeopolitik düşünce ile şekillenmiştir. Öte yandan yine bu dönemde Samuel Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezi de jeopolitik düşüncedeki canlanmaya başka bir örnek olarak gösterilebilir. Huntington'un çalışmalarında Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ve komünizme referansla tanımlanan "tehlike" söyleminin yerini, Soğuk Savaş sonrası dünya siyasetini şekillendireceği iddia edilen medeniyetler arasındaki çatışma "tehlikesinin" aldığı görülmektedir. Huntington'a göre bu çatışma özellikle "batı" ve "ötekiler" arasında vuku bulacaktır. Burada yazarın kastı yalnızca Batı medeniyetini oluşturduğu düşünülen Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa devletleri ile bunların dışında kalan devletler arasında çıkacak coğrafi bir çatışma değildir; zira yaşanacak problemler "daha derinden bir 'biz' (Huntington gibi neomuhafazakâr beyaz erkekler tarafından tanınan ve temsil edilen) ile 'onlar' (tüm ötekiler)" arasında vuku bulacaktır (Ó Tuathail, 1998b, s. 110-111).

Jeopolitik düşüncenin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki durumunu Avrupa bağlamında inceleyen bir diğer çalışma da editörlüğünü Stefano Guzzini'nin (2012b) yaptığı *Jeopolitiğin Avrupa'ya Geri Dönüşü Mü? Toplumsal Mekanizmalar ve Dış Politika Kimlik Krizi* (The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crisis) isimli derleme kitaptır. Bu eserde Guzzini belirli bir ülkede jeopolitik düşüncenin yeniden dolaşıma girmesini dünya siyasetindeki değişimlerin şekillendirdiği "ontolojik kaygı" ile ilişkilendirmiş ve Soğuk Savaş'ın ertesinde Avrupa devletlerinin kimliklerine ilişkin farklı kaygılar deneyimlediklerini dile getirmiştir. Bu anlamda jeopolitik yaklaşımların devletlere "güvenli" kimlikler oluşturmaları için "sözde" objektif kriterler sunması kimi ülkelerin bu yaklaşımları benimsemesine zemin teşkil etmiştir. Guzzini'ye göre bu ontolojik kaygıların yanı sıra devletlerin politik kültürleri, kurumsal yapıları, iç siyasetlerindeki mücadeleler gibi konular da o ülkelerde jeopolitik anlayışın gelişip gelişmeyeceğini etkileyen diğer faktörlerdir. Kitaba katkıda bulunan yazarların ortaya koyduğu tespitlere göre, Avrupada jeopolitik düşüncenin canlanmasına ilişkin tek ve yekpare bir açıklamaya ulaşmak mümkün değildir. Örneğin, Almanya'da bir jeopolitik canlanma görülmemişken (Behnke, 2012);

Rusya'da bunun tersi tespit edilmiştir (Astrov ve Morozova, 2012). Yahut Türkiye vakasında bir canlanmadan ziyade, ülkede halihazırda mevcut bulunan jeopolitik argümanların sayısındaki artış dikkat çekerken (Bilgin, 2012), Estonya'da uygarlık ve kültür kavramları etrafında şekillenen açık bir canlanma söz konusu olmuştur (Kuus, 2012).

Jeopolitik anlayışlardaki bu canlanma süreci, dünyanın kimi yerlerinde 11 Eylül saldırılarıyla hızlanmıştır. Buradaki jeopolitik argümanlar, Huntington'u takiben, “batı” ile “doğu” ya da “İslam” ile “Hristiyanlık” arasında vuku bulduğu iddia edilen bir “medeniyetler çatışması” fikri etrafında şekillenmiştir (Murphy vd., 2004, s. 628). Dalby (2008) yine Amerika Birleşik Devletleri örneğinde jeopolitik kabuller üzerine inşa edilmiş olan “dünyanın düşmanlarla dolu” olduğu ve dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri güç kullanımının meşru olduğuna dair vurgunun 11 Eylül sonrası süreçte yeniden güçlü bir yankı bulunduğunu belirtmektedir.

2010'lu ve 2020'li yıllarda da jeopolitik anlayışın gerek siyaset gerek akademi gerekse kamuoyunda varlığını ve etkisini sürdürdüğünden bahsetmek mümkündür. Örneğin, Dalby (2018, s. 151-152) son zamanlarda dünya siyasetini şekillendiren milliyetçi göç politikaları, askeri müdahaleler, İngiltere'nin Avrupa Birliğinden ayrılması ile sonuçlanan “Brexit” gibi gelişmeler meşrulaştırılırken siyasiler tarafından coğrafi “gerçeklere” başvurulduğunun, yani klasik jeopolitik kavramların tekrar kullanıma sokulduğunun altını çizmektedir. Bu durumun gözlenebileceği bir başka örnek ise Ukrayna'da 2014 yılında meydana gelen (ve 2022'de bir savaşa dönüşen) politik krizdir. Krizin taraflarından biri olan Rusya'daki önemli jeopolitik düşünürlerden biri olan Alexander Dugin'e göre bu kriz Ukrayna ile ilgili olmaktan çok dünyadaki jeopolitik düzenle ilgilidir ve Rusya, Amerika Birleşik Devletleri'nin egemen olduğu tek kutuplu dünya siyasetine Ukrayna politikası ile meydan okumaktadır. Buna göre Ukrayna krizi “deniz gücüne dayanan ve ABD hegemonyasıyla karakterize edilen liberal bir Anglo-Sakson uygarlığı ile komuta bölgelerine dayanan muhafazakâr bir kıta uygarlığı arasındaki coğrafi olarak belirlenmiş küresel çelişkiler” ile açıklanmaktadır (Moisio, 2015, s. 222).

Bu bölümü toparlamak gerekirse, klasik ve neoklasik jeopolitik anlayış ortaya ilk çıktığı 19. yüzyıl ortasından günümüze dünya siyasetinin farklı zaman ve bağlamlarında etkili olmuştur. 1870'lerden İkinci Dünya Savaşı'na kadar emperyal devletlerin ilişkilerine ve sömürü politikalarına meşruluk kazandıran özcü ve çevresel determinist fikriyata yaslanan jeopolitik anlayış her ne kadar Nazi Almanyası ve faşist Japonya tarafından kullanıldığı için bir süre terk edilse de, Soğuk Savaş ve sonrasında, 11 Eylül saldırıları ve Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı saldırı gibi çok farklı bağlamsal nedenlerle kimi zaman akademisyen, kimi zamansa politika yapımcıların söylem ve pratiklerinde (anlamında çeşitli değişiklikler olmak suretiyle) tekrar popülerlik kazanmıştır.

3. Eleştirel Jeopolitik: Ortaya Çıkışı ve Ana Argümanları

Eleştirel jeopolitik çalışmalar 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında ortaya çıkmıştır. Kuramsal olarak farklı geleneklerden (Michel Foucault gibi postmodern ve Immanuel Wallerstein gibi Marksist düşünürlerden) etkilenen eleştirel jeopolitik, bir terim olarak ilk kez Ó Tuathail

tarafından 1989 yılında *Eleştirel Jeopolitik: Devletin Sosyal İnşası ve Devlet Yönetimi Pratiğindeki Yeri* (Critical Geopolitics: the Social Construction of State and Place in the Practice of Statecraft) başlıklı doktora tezinde kullanılmıştır (Mamadouh, 1998, s. 244). Ó Tuathail'in yanı sıra John Agnew ve Simon Dalby'nin çalışmaları da eleştirel jeopolitiğin ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir (Moisio, 2015, s. 223).

Guzzini (2012c, s. 13) jeopolitik üzerine yeni ortaya çıkan bu yaklaşım ile klasik/neoklasik jeopolitik yaklaşımların arasındaki tek ve aslında "önemsiz" ortak zeminin her iki yaklaşımın da coğrafya ve siyaset arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşması olduğunu belirtmektedir. Bu benzerlik önemsizdir, zira klasik/neoklasik yaklaşımlar "siyasetin coğrafyasına" (*geography of politics*) bakarken, eleştirel jeopolitik "coğrafyanın siyaseti" (*politics of geography*) üzerinde yoğunlaşmış ve coğrafya kavramının kendisini sorunsallaştırmıştır. Bu anlamda, örneğin, çevresel determinizm gibi coğrafyanın doğal ve değişmez bir veri olarak alındığı yaklaşımların aksine eleştirel jeopolitik bu gibi varsayımların toplumsal olarak inşa edildiğini belirtmiş ve bu inşaları mümkün kılan temsili ya da maddi pratiklerle ilgilenmiştir. Yani, eleştirel jeopolitik düşüncesinde coğrafyaya dayalı varsayımlar "doğal gerçekler" olarak kabul edilmemiş, bunun yerine bu varsayımların politikacılar ve aydınlar tarafından belirli sosyal ve politik amaçlar doğrultusunda neden ve nasıl inşa edildiği sorgulanmıştır (Agnew, 2013, s. 20-22). Bu anlamda eleştirel jeopolitiğe göre jeopolitik, devletlerin "uzamsal, siyasal ve kültürel sınırlar" inşa ederek "tehlikelerle dolu olan" dış alanı iç siyasetten ayırmasını, bu alandaki "ötekileri" dışlamasını ve aynı zamanda iç siyasetin kontrol altına alınmasını mümkün kılan ideolojik bir aygıttır (Dalby, 1990, s. 173).

Bu noktalardan yola çıkarak eleştirel jeopolitiğin bazı temel argümanları olarak şunlardan bahsetmek mümkündür: Öncelikle klasik/neoklasik yaklaşımların iddialarının aksine eleştirel jeopolitiğe göre jeopolitik varsayımlar "gerçeği" yansıtmazlar ya da "doğal" değildir; zira bu varsayımlar toplumsal olarak inşa edilmişlerdir. Bu toplumsal inşa süreçlerini anlamak için de aktörlerin söylemlerine odaklanmak gerekmektedir. İkinci olarak eleştirel jeopolitik coğrafi varsayımlar ve kimlik arasındaki ilişkiyle ilgilenir; bu anlamda "ben" ve "öteki" arasındaki ilişkinin çalışılması bu literatürün ajandasındaki başat konulardan birini oluşturur. Öte yandan eleştirel jeopolitik ikili karşıtlıkları (*binary opposition*) çalışırken analizini yalnızca ben ve öteki ile sınırlamaz. "Ulusal ve uluslararası", "iç ve dış", "dost ve düşman" gibi ikilikler de bu yaklaşım tarafından inceleme konusu yapılmıştır. Üçüncü olarak eleştirel jeopolitik, aktörlerin ortaya koyduğu jeopolitik argümanların siyasi muhtevası ile ilgilenir. Diğer bir deyişle, bu yaklaşıma göre tüm jeopolitik yaklaşımlar belirli bir siyasal ajandanın gerçekleştirilmesine hizmet eder, dolayısıyla da belirli iktidar ilişkilerinin ortaya çıkmasına sebebiyet verirler. Bu noktaya örnek teşkil edebilecek konulardan birisi bilgi ve iktidar arasındaki ilişkidir. Dördüncü ve son olarak, eleştirel jeopolitik, jeopolitik varsayımların birbirinden farklı fakat birbiriyle ilişkili çeşitli alanlarda inşa edildiğinin altını çizer. Aşağıda detaylandırılacağı üzere bu alanlar literatürde resmi, pratik ve popüler olarak kavramsallaştırılmıştır.

Bu temel argümanları açmak gerekirse öncelikle eleştirel jeopolitik, jeopolitiği dünya siyasetini şekillendiren bir "gerçeklik" ya da "doğal" bir veri olarak değil, "sosyal, kültürel ve politik bir

pratik”, dolayısıyla toplumsal bir inşa olarak anlar (Ó Tuathail ve Dalby, 1998, s. 2). Bununla ilişkili olarak eleştirel jeopolitik alanında çalışan araştırmacılar “coğrafi gerçeklerden” ziyade söylemler aracılığıyla inşa edilen “jeopolitik temsiller” ile ilgilenirler. Söylemler, yani dünyayı tanımlama biçimimiz ve bu tanımları yaparken kullandığımız kelimeler, dünyayı nasıl gördüğümüz ve ne biçimlerde hareket ettiğimizi şekillendirmesi bakımından önemlidirler (Ó Tuathail ve Agnew, 1992, s. 190). Bu anlamda, “coğrafya, sosyal ve tarihsel bir söylemdir” ve jeopolitik de “devlet idaresi aydınları”nın (*intellectuals of statecraft*) uluslararası siyaseti belirli biçimlerde mekânsallaştırdığı söylemsel bir pratiktir (Ó Tuathail ve Agnew, 1992, s. 190-92). O’Tuathail’in de belirttiği gibi, eleştirel jeopolitik jeopolitik bilginin aydınlar, kurumlar, uygulayıcılar tarafından inşa edilme pratiğini siyasallaştırmayı hedefler ve “jeopolitik söylemin üretimini, şeffaf, nesnel bir gerçekliğin tarafsız ve bağımsız bir tanımı olarak değil, siyasetin kendisinin bir parçası olarak ele alır” (1998c, s. 3).

Eleştirel jeopolitiğin merkezine aldığı bir diğer konu fiziksel, kültürel, ya da beşerî coğrafyaya referansla değişmeyen bir öz atfedilen kimliklerin aslında toplumsal olarak inşa edildiklerini göstermektir. Müller’in (2008, s. 332) belirttiği üzere jeopolitik ve kimlik arasında var olan karşılıklı teşkil ilişkisi eleştirel jeopolitiğin gündeme aldığı en önemli konulardan birisidir, zira kimliklerin inşa edilmesinde mekânsal gruplaşmaların (ulus, etnik grup vb.) ve jeopolitik varsayımların etkisi büyüktür. Örneğin, “biz” mevhumu belirli bir bölgede bulunan insanları kastetmesi bakımından mekânsal bir inşadır ve bu inşada “öteki” olarak kabul edilenler dünyanın başka yerlerinde yaşayanlar olarak resmedilir. Ya da “jeopolitik vizyonlar” bize belirli sınırların “doğal” olduğunu, o sınırların içinde yaşayan insanlar arasında bir homojenlik ve birlik olduğunu ve bu insanların belirli dostları ve düşmanları olduğunu söyler (Dijkink, 1996, s. 12-14). Baskın olan jeopolitik vizyonlara göre tüm bu “gerçekler” değiştirilemez ve doğal durumlara işaret eder. Eleştirel jeopolitik ise bu anlayışların toplumsal inşalar olduklarını ortaya çıkarmak suretiyle değiştirilebilir olduklarını gösterir.

Bu da bizi dünya siyasetinde ikili karşıtlıkların önemine ve bunların iktidar ilişkilerinde oynadıkları rollere getirir. Bu ikilikler “ben ve öteki”, “ulusal ve uluslararası”, “iç ve dış”, “dost ve düşman” gibi birçok farklı biçimde tezahür edebilir. Örneğin, aktörlerin kendilerini tanımladıkları “benlik” anlayışlarını oluşturabilmeleri için “öteki”nin tanımlanması elzemdir (Dijkink, 2006, s. 193). Bu anlamda eleştirel jeopolitik “ben’ ve ‘öteki’ sendromunun” sorunsallaştırıldığı bir alandır (Murphy vd., 2004, s. 628). Ya da “içeriyi” disipline etmek için “dışarının” tehlikeli ya da tehditkâr olarak resmedilmesi bize siyasi elitlerin ideolojik amaçları doğrultusunda ikilikleri nasıl mobilize ettiklerini göstermektedir (Dittmer ve Dodds, 2008, s. 442).

Bu son noktadan hareketle, eleştirel jeopolitiğin “jeopolitik hakikat iddiaları” ve “jeopolitik hakikat rejimleri”nin üretildiği söylemsel pratikler ve sosyal süreçleri incelemesindeki temel nedenin bu iddia ve rejimlerin iktidar ilişkileri üzerindeki etkisi olduğunu not etmek gerekir. Bu yaklaşım, Foucault’nun bir iktidar/bilgi biçimi olarak söylem fikrinden yola çıkarak, jeopolitik anlayışların inşa edilmesinde “aydınlar, kurumlar ve ideoloji”nin rolüne odaklanır (Ó Tuathail, 1998c, s. 8). Ó Tuathail’e göre iktidar ve bilgi arasındaki ilişkiye bir örnek olarak güvenlik kavramı düşünülebilir.

Buna göre, güvenliği toplumsal konulardan ziyade askeri konulara referansla tanımlayarak, yani güvenlik teriminin anlamını kontrol altında tutarak, ona dair egemen bir söylem oluşturmak, bir devlet içerisinde iktidarı uygulamanın önemli bir örneğidir. Zira yazara göre “‘güvenlik’ hakkında herkes adına konuşma hakkının otoriter bir şekilde tekelleştirilmesi – ‘ulusal çıkar’ veya evrensel bir ‘biz’i harekete geçirme yeteneği – iktidar pratiğinin merkezinde yer alır” (1998c, s. 4).

Son olarak, eleştirel jeopolitik, jeopolitik varsayımların birbirinden farklı fakat birbiriyle ilişkili alanlarda inşa edildiğini dile getirmektedir. Bu alanlara detaylıca bakmak bize eleştirel jeopolitiğin yukarıda sıralanan temel argümanlarını anlamak için önemli ip uçları verecektir. Mamadouh ve Djinkine göre (2006) eleştirel jeopolitik literatürünü farklı biçimlerde kategorize etmek mümkündür ve bu kategorizasyonlardan biri, Ó Tuathail ve Dalby’nin (1998) de belirttiği üzere, “resmi”, “pratik” ve “popüler” olmak üzere üç çeşit alana işaret eder. Resmi jeopolitik, strateji enstitüleri, düşünce kuruluşları ve akademi; pratik jeopolitik dış politika, bürokrasi ve siyasi kurumlar; popüler jeopolitik ise medya, sinema, edebiyat, müzik, çizgi roman gibi popüler kültür alanlarında üretilen jeopolitik varsayımları kapsamaktadır. Bu üç alanın her biri “sınırların ve tehlikelerin mekânsallaştırılmasına” yani “dünyanın jeopolitik haritası”nın oluşturulmasına katkı sağlamakta ve “ben ve ötekinin” jeopolitik olarak hangi biçimlerde tahayyül edildiğine dair önemli doneler sunmaktadır (Mamadouh, 1998, s. 244).

Resmi jeopolitik, devlet idaresinin yürütülmesine rehberlik etmek için kodlanmış bir fikir ve ilkeler sistemi (Ó Tuathail ve Agnew, 1992, s. 194) veya “devlet idaresinin sözde aydınları tarafından üretilen jeopolitik teorilerin ve perspektiflerin üretimi ve dolaşımı” (Dittmer ve Dodds, 2008, s. 441) ile ilgilenir. “Devlet idaresinin aydınları” kavramı “dünya çapında devlet idaresi faaliyetleri hakkında yorum yapan, bunları etkileyen ve yürüten devlet bürokratları, liderleri, dış politika uzmanları ve danışmanlarını” içerir (Ó Tuathail ve Agnew, 1992, s. 193). Kuus (2007, s. 241), devlet idaresi aydınlarının “belirli bir ‘kültürel’ jeopolitik kavramının – dış politikanın devletin ve ulusun kimliğini ifade ettiği fikrinin – üretiminde” merkezi bir konumda olduklarını belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle bu kişiler belirli söylemleri oluşturma ve onları aktarma konusunda oldukça ayrıcalıklıdırlar (Kuus, 2007, s. 244). Öte yandan bu kişilerin ürettikleri jeopolitik söylemler, “devlet yönetimi pratiğine yardımcı olmak ve devletin gücünü artırmak” amacıyla üretildikleri iddiasına dayandıkları için oldukça ideolojiktir (Ó Tuathail ve Agnew, 1992, s. 192). Farklı “jeopolitik gelenekler” işte bu resmi jeopolitik alanında üretilir. Jeopolitik gelenekler, “bir devletin jeopolitik kültürünün ‘yüksek kültürünü’ oluşturan, görece resmileşmiş ve rekabet halindeki jeopolitik düşünce ekolleri” anlamına gelir ve her gelenek devletin kimliği, ulusal çıkarı ve dış politikasındaki normatif önceliklere dair farklı fikirler ortaya atar (O’Loughlin vd., 2005, s. 324).

Resmi jeopolitiğin nasıl çalışıldığına bir örnek olarak Pınar Bilgin’in 2012 yılında kaleme aldığı “Türkiye’deki Jeopolitik Dogma” (Turkey’s “Geopolitical Dogma”) adlı çalışması gösterilebilir. Bilgin bu çalışmasında Türkiye’deki jeopolitik varsayımların tarihsel olarak ülkenin güvenlik tahayyüllerinin merkezinde yer aldığına vurgu yapmakta ve bu merkeziliği gösterirken pratik ve popüler jeopolitik söylemlerle resmi jeopolitik söylemler arasındaki metinlerarasılığı analiz

etmektedir. Bu bağlamda yazarın resmi jeopolitik söylemi ortaya koymak için emekli General Suat İlhan ve dönemin dışişleri eski bakanı Ahmet Davutoğlu'nun çalışmalarını ele alması, resmi jeopolitik söylemlerin hangi aktörler tarafından üretildiğini örnekler.

Pratik jeopolitik “dış politika liderleri ve seçkinler tarafından dünya meselelerinin ve devlet çıkarlarının günlük inşası ve mekânsallaştırılması” ile ilgilenir (O’Loughlin vd., 2004a, s. 6). Ó Tuathail ve Agnew’a (1992, s. 194) göre resmi jeopolitik “oldukça resmileştirilmiş ifade, tanım ve tartışma kurallarına sahip olma” özelliği taşıırken, pratik jeopolitik “toplumsal mitlerde bulunan genel geçer anlatı ve ikili ayrımlara dayanan” bir muhteva sergiler. Bu anlamda pratik jeopolitik üzerine yoğunlaşan analizler liderlerin vatandaşlarının dünyayı anlamlandırmasına yardımcı olan söylemlerindeki coğrafyayla ilişkili kavram, kelime ve argümanları analiz eder (Dittmer ve Dodds, 2008, s. 441). Bu kapsamda pratik jeopolitik alanındaki merkezi kavramlardan birinin, “bir dış politika liderinin dış politikayı ifade etmek, açıklamak ve belirtmek için kullandığı şey” olarak tanımlanabilecek “senaryo” (*script*) olduğu söylenebilir (O’Loughlin vd., 2004a, s. 6). Pratik jeopolitik, kısaca, bu senaryoların nasıl, kimler tarafından ve neden oluşturulduğunun analiziyle ilgilenir.

Ó Tuathail ve Agnew’in Soğuk Savaşı şekillendirmesi açısından oldukça önemli kabul edilen Kuzey Amerikalı diplomat George F. Kennan’ın *Foreign Affairs* dergisinde 1947 yılında yayınladığı “Mr. X” makalesini analiz ettikleri 1992 tarihli çalışmaları da pratik jeopolitiğin nasıl analiz edildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Buna göre “Mr. X” makalesinde Sovyetler Birliği “doğulu”, “potansiyel tecavüzcü”, komünist ideoloji ise bir “sel” olarak resmedilmektedir. Yazarlara göre bu temsiller ABD’nin Soğuk Savaş döneminde takip ettiği çevreleme politikasını ve askeri müdahalelerini meşrulaştırmasına olanak tanımıştır. Başka bir deyişle, Kennan’ın iddia ettiği fikirler ilerleyen yıllarda ABD’de baskın hale gelen jeopolitik geleneğin temelini oluşturmuştur.

Jeopolitik argümanların üretildiği bir diğer alan olan popüler jeopolitik ise jeopolitik fikirlerin akademi ya da siyasetteki söylemlerin dışında gündelik hayatta nasıl üretildikleri ile ilgilenmektedir (Dittmer ve Gray, 2010, s. 1664). Gündelik hayatın ve onu oluşturan sıradan insanların önemi kamuoyunun da “jeopolitik kodlar ve dış politika oluşumunda” bir role sahip olmasıyla ilişkilidir (O’Loughlin ve Kolossov, 2002, s. 573). Zira günümüzde, özellikle de “demokratik ya da yarı-demokratik toplumlarda”, şayet bir jeopolitik anlayış belirli bir dış politika kararında pratik edilmek isteniyorsa kamuoyu desteği alması şarttır (O’Loughlin, 2001, s. 2). Nitekim uzun vadede kamuoyunu “manipüle” ya da “asimile” etmeyi başaramamış siyasi elitlerin bir siyasi kriz yahut iktidar kaybı deneyimlemeleri “kaçınılmazdır” (Dijkink 1998, s. 296). Popüler kültür aynı zamanda ulusal kimliklerle ilgili birbiriyle yarışan söylemlerin bulunduğu, bireysel ve kolektif kimliklerin şekillendiği bir alandır (Yanık, 2008, s. 2). Dodds’a (2005, s. 73-74) göre popüler jeopolitiği önemli kılan neden tam olarak budur, zira popüler kültür “kişiler ve yerler hakkındaki fikirlerimizin çerçevesini ve yorumlandığı bağlama” katkıda bulunur.

Popüler kaynakların jeopolitik iddiaların üretimindeki önemini anlamak için “jeopolitik tasavvurlar” kavramını ele almak yerinde olacaktır. Jeopolitik tasavvurlar resmi jeopolitik perspektiflerin üzerine inşa edildiği “düşük kültür” temelleridir (O’Loughlin vd., 2005, s. 324). Diğer bir deyişle bu tasavvurlar popüler kültürde ve genel olarak toplumda devletin dünya siyasetinde nerede konumlandığına (örneğin ilgili devlet hangi medeniyetin mensubudur ya da bu devletin kimliği nedir) dair yaygın imajlar, kavramsallaştırmalar ve söylemlerin bir karışımıdır. Bu tasavvurları ortaya çıkarmak için izlenebilecek yöntemler popüler kültür ürünleri üzerine söylem analizi ya da kamuoyuna yönelik anketler yapmayı içerebilir. Burada bahsi geçen popüler kültür ürünlerinden kasıt filmler, televizyon programları, dergiler, karikatürler, müzik ya da çok çeşitli internet kaynakları olabilir (Dodds, 2005). Bu popüler kaynaklar, siyasi elitler tarafından belirli jeopolitik anlayışı dayatmak için veya bu tür hegemonik tasavvurlara karşı direniş için bir alan sağlayabilirler.

Eleştirel jeopolitik literatüründe popüler jeopolitiğin önemini ve etkisini açıklamak için yapılmış çok sayıda vaka çalışması bulunmaktadır. Örneğin, Sharp (1993), eleştirel jeopolitiğin salt elitlere odaklanmasının ötesine geçmek amacıyla Amerika Birleşik Devletleri’nde Soğuk Savaş döneminde oldukça popüler olan “Reader’s Digest” isimli dergiyi söylem analizi metoduyla incelemiştir. Yazara göre bu dergi o dönem ABD’nin “ötekisi” olan Sovyetler Birliğine “baskıcı” ya da “otoriter” gibi olumsuz özellikler atfetmek suretiyle ABD’nin kendisini “özgürlüklerin savunucusu” ya da “demokratik” olarak resmeder. Başka bir ifadeyle bu popüler kültür ürünü Sovyetler Birliği’ni “Amerikan değerleri”ne aykırı olan özelliklerin toplandığı “olumsuz bir mekân” olarak betimleyerek, ABD’nin ulusal kimlik yaratma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Benzer bir şekilde Dittmer (2005) “Captain America” çizgi romanına odaklanarak jeopolitik fikirlerin popüler kültürde nasıl inşa edildiğine odaklanır. Dodds (2006) ise bir James Bond serisi filmi olan “Die Another Day” filmi ve ona izleyicilerin verdikleri tepkiler üzerinden bu filmin sıradan insanların dünya siyasetini ve güncel gelişmeleri anlamlandırmasındaki etkisine bakar.

Resmi, pratik ve popüler jeopolitik alanları her ne kadar birbirinden farklı verilerin analizi üzerinden ilerlese de burada altı çizilmesi gereken önemli bir husus bu alanları birbirinden keskin çizgilerle ayırmanın çok da mümkün olmamasıdır. Nitekim Dittmer ve Dodds (2008, s. 441), Reagan’ın ABD dış politikasının olası geleceğini açıklarken “Rambo” filmine atıfta bulunmasına referansla, resmi, pratik ve popüler alanlar arasındaki ayrımların kimi zaman elitler, kimi zaman da halk tarafından bulanıklaştırılabileceğinin altını çizmişlerdir.

Bu bölümü özetlemek gerekirse, Ó Tuathail ve Dalby’yi (1998) takip ederek, eleştirel jeopolitik çalışmaları şekillendiren temel argümanların şunlar olduğu söylenebilir: İlk olarak jeopolitik verili değil, kültürel bir fenomendir. Buna göre eleştirel jeopolitik devletlerin eş zamanlı olarak kendilerine “içte” “özselleştirilmiş” (*essentialized*) bir kimlik atfederken, “dışı” “tehlikeli” bir alan olarak resmetmelerinin hangi biçimlerde gerçekleştiği ile ilgilenir. İkinci olarak, devletlerin günlük siyasette sınır çizme pratikleri ve performanslarının analizi eleştirel jeopolitik için merkezi bir öneme sahiptir. Buna göre, eleştirel jeopolitik, devletin “dışı” ile ilgilenmekten ziyade, dış ile iç, yurt dışı ile yurt içi, yerli ve yabancı arasında inşa edilen sınırların nasıl oluştuğu ve bu inşaların

sonuçlarını iktidar ilişkileri üzerinden analiz eder. Üçüncü olarak, jeopolitik varsayımlar farklı (yukarıda da ifade edildiği üzere resmi, pratik ve popüler) alanlarda üretilirler. Bu farklı alanlarda üretilen, sınırların ve tehlikelerin mekânsallaştırıldığı, ben-öteki ilişkilerinin jeopolitik olarak temsil edildiği anlatılar bir ülkenin “jeopolitik kültürünü” oluşturmaktadır. Dördüncü olarak, jeopolitik “bilimsel gerçeklere dayalı” ve “politik olarak tarafsız” bir bilgiye işaret etmez. Eleştirel jeopolitiğe göre her jeopolitik argüman ve çalışma belirli bir politik ajanda ile ilişkilidir. Son olarak, eleştirel jeopolitik, jeopolitik “gerçeklik” iddialarının doğal olmadığını ortaya koymak için yeni kavramsal ve kuramsal araçlar önerir ve geliştirir.

4. “Teritoryal Tuzak”: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Sınırlarını Sorunsallaştırmak

Eleştirel jeopolitik her ne kadar siyasi coğrafya disiplininin bir alt kolu olarak ortaya çıkmış olsa da sorguladığı temel konuların başında dünya siyasetinde coğrafi varsayımların etkileri ve siyasi aktörlerin küresel siyaseti ne biçimlerde mekânsallaştırdığı olması bakımından Uluslararası İlişkiler disiplini ile oldukça yakından ilgili bir alan olmuştur. Öyle ki eleştirel jeopolitik literatürünün erken örneklerinde geleneksel Uluslararası İlişkiler yaklaşımlarını da sorunsallaştırdığı görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde ana hatlarıyla birlikte bu eleştiriler ele alınacaktır. Bu ana hatlar, özellikle John Agnew’in 1994 yılında yazdığı ve literatürde oldukça önemli bir yere sahip olan “Teritoryal Tuzak: Uluslararası İlişkiler Kuramının Coğrafi Varsayımları” (*The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory*) makalesi ve yazarın sonraki yıllarda bu makalesine referansla kaleme aldığı diğer çalışmaları ışığında incelenecektir (Agnew, 1994; 2010; 2015).

Agnew’e göre (1994) geleneksel Uluslararası İlişkiler kuramlarında mevcut olan üç temel coğrafi varsayım, bu yaklaşımların içine düştükleri bir “teritoryal tuzağa” işaret etmektedir. Bu varsayımlardan ilki devletlerin değişime uğramayan, zamandan ve bağlamdan bağımsız, sınırları belirli bir teritoryal alanda egemenlik ifa eden verili birimler olarak ele alınması; ikincisi iç politika ile dış politika arasında keskin bir ayrışmanın olduğunun düşünülmesi; üçüncüsü ise bu teritoryal devletlerin içinde homojen bir toplumu barındıran aktörler olarak kabul edilmeleridir.

Uluslararası İlişkiler disiplininin geleneksel yaklaşımlarının temelinde yatan varsayımlardan biri devletlerin belirli sınırlar içinde var olan ve bu sınırlar içinde gücü (diğer devletlerle rekabetlerinde kullanılmak üzere) tamamen kendi ellerinde toplayan aktörler olarak kabul edilmesidir. Başka bir deyişle, bu kuramsal yaklaşımlar tarafından egemenlik “mülkîlik” (*territoriality*) ile ilişkilendirilir. Agnew’e göre bunun nedeni geleneksel Uluslararası İlişkiler kuramlarına içkin olan belirli bir mekân (*space*) anlayışının olmasıdır. Mekâna dair bu anlayış çeşitli konum ve uzamsal düzenlemelerin politik ve ekonomik süreçler üzerinde etkili olduğu fikrine yaslanır (1994, s. 55). Geleneksel kuramlarda mekân devletlerin topraklarının sınırlarına referansla tanımlanmakta, yerel ya da küresel gibi farklı coğrafi ölçekler bu yaklaşımlar tarafından göz ardı edilmektedir.

Geleneksel Uluslararası İlişkiler yaklaşımları aynı zamanda devletleri küresel dinamiklerden, zamansal ve tarihsel bağlamdan azade, yüzyıllar boyunca herhangi bir değişime uğramamış yapılar olarak ele alırlar. Bu anlayışa göre teritoryal devletler 200 sene önce neyseler bugün de odurlar, ya da Afrika'daki bir devletle Avrupa'daki bir devletin arasında kavramsal anlamda herhangi bir fark yoktur (1994, s. 56). Örneğin, 1990'larda devletlerin dünya siyasetindeki rollerinin sorgulandığı küreselleşme tartışmalarında dahi konu devletlerin küreselleşme dinamikleriyle birlikte işlevlerinin azalıp azalmayacağı noktasıyla sınırlı kalmış ve asıl ele alınması gereken nokta olan devletlerin farklı tarihsel bağlamlarda önem ve anlamlarının ne olduğu konusu bu tartışmada yeteri kadar yer bulamamıştır (1994, s. 54).

Bu açıdan geleneksel yaklaşımlar için dünya siyasetini çalışmak demek devletlerin içinde gerçekleşmekte olan süreçlerle ilgilenmek yerine farklı topraklarda bulunmaları anlamında birbirinden ayrılan bu aktörlerin arasındaki ilişkiyi çalışmak anlamına gelir. Farklı bir ifadeyle, geleneksel Uluslararası İlişkiler yaklaşımları, (çoğu zaman ulus kavramıyla karıştırılan) devletin muhtevası yahut onun içindeki dinamikler ile ilgilenmez; asıl olan bu devletlerin arasındaki ilişkilere yoğunlaşmaktır. Yani, devletlerin içleri ve dışları arasında keskin bir fark söz konusudur.

Agnew analizinde bu noktayı örneklemek için iki geleneksel Uluslararası İlişkiler kuramı olan neorealizm ve neoliberal kurumsalcılık ile bu yaklaşımların iki önemli temsilcisi olan Kenneth Waltz ve Robert Keohane'nin çalışmalarını inceler. Yazara göre Kenneth Waltz'un çalışmaları "tarihdışı"dır (*ahistorical*). Agnew'in bununla kastettiği Waltz'un kuramını oluştururken Antik Yunan döneminden beri birbirlerine karşıt teritoryal devletlerin var olduğu varsayımına dayanmasıdır. Dolayısıyla, der Agnew, Waltz'un analizleri özellikle 16. ve 18. yüzyıllar arasında gelişen kapitalist ekonomik modelin ve merkezileşen askeri yarışın şekillendirdiği modern uluslararası sistemin ayırt edici özelliklerini göz ardı etmektedir (1994, s. 57). Aynı zamanda Waltz, dünya siyasetinde tek geçerli aktör olarak üniter devleti görmektedir; ona göre yerel, bölgesel ya da küresel süreçlerin ve bu süreçlerin ortaya çıkardığı farklı aktörlerin dünya siyasetinde bir rolü yoktur. Bu devletler uluslararası siyasetin temel dinamiği olan anarşi ve onun getirdiği "tehlikeler" karşısında hayatta kalabilmek için birbirlerine kıyasla daha güçlü olmanın hesabını yaparlar. Bu anlamda devletlerin içlerinde vuku bulan süreç ve düzenlemelerin uluslararası siyaseti analiz ederken bir önemi yoktur, keza bu alanda her devlet sistemin anarşik yapısı itibarıyla birbirine benzer hareket etmek zorunda kalmıştır.

Agnew'in ikinci olarak ele aldığı Robert Keohane ise çalışmalarında uluslararası sistemde hegemonik bir gücün yokluğunda iş birliğinin olanaklarına odaklanmaktadır. Analizlerinde kurallar, normlar, prensipler ve karar alma prosedürleri olarak tanımlanabilecek rejim kavramını merkeze alan Keohane, Waltz'un aksine anarşik uluslararası sistemde hayatta kalmak için güç peşinde koşan devlet anlayışı yerine, karşılıklı kazanımın mümkün olduğu, uluslararası iş birliğinin olasılığına vurgu yapar. Fakat Agnew'e göre bu neorealist yaklaşımdan farklı gibi gözüken vurgu, temel varsayımları bakımından ele alındığında büyük bir farklılığa işaret etmemektedir. Nitekim, Keohane'nin çalışmalarında da teritoryal devlet hala merkezi aktör olarak kabul edilmekte ve

devletlerin içlerindeki dinamiklerin onların uluslararası siyasetteki konumlarını ne biçimlerde etkilediği yine analiz dışı bırakılmaktadır (1994, s. 58).

Bu örneklerden yola çıkan Agnew, geleneksel Uluslararası İlişkiler kuramlarındaki temel coğrafi varsayımlar için şunları söyler: Öncelikle devlet bu kuramlarda bir ideal tipe işaret edecek biçimde ele alınır, öyle ki maddi yetkeleri dışında devletlerin birbirlerinden bir farkı yoktur. Bu anlamda geleneksel kuramlar somut koşulları ya da tarihsel bağlamı ele almamaları bakımından tarih dışıdır. İkinci olarak bu kuramlarda gördüğümüz ortak bir nokta devlet ve ulus kavramlarının birbirine karıştırılmasıdır. Dolayısıyla teritoryal devletlerin belirli ulusların karakterleri ve isteklerini temsil ettiği varsayımı baskındır. Üçüncü bir nokta olarak Agnew tüm bu varsayımların ortaya çıkardığı bir “entelektüel iş bölümü” durumunun varlığına işaret eder. Buna göre Uluslararası İlişkiler, devletler arası şeklinde anlaşılmış, bu anlamıyla ulusal ya da yerel olandan ayrı olarak ele alınmıştır. Bu da homojen ve tekdüze bir devlet anlayışını beraberinde getirmiştir (1994, s. 58-59). Agnew'e göre toplumsal, ekonomik ve politik alandaki dinamikler zaman ve mekândan bağımsız olarak ele alınan sabit bir devlet anlayışıyla kavranamayacağı için bu varsayımların her biri sorunludur. Karmaşıklaşan nüfus hareketlerinden sermayenin dolaşımına, artan ekolojik karşılıklı bağımlılıktan yenilenen askeri teknolojilere kadar bir dizi gelişme “geleneksel uluslararası ilişkiler kuramının coğrafi temeline meydan okumaktadır” (1994, s. 77).

“Teritoryal Tuzak” makalesinin yayınlanmasının on beşinci yıl dönümünde *Geopolitics* dergisinin bir araya getirdiği katılımcıların yorum ve eleştirilerine cevaben kaleme aldığı yazısında Agnew (2010) “teritoryal tuzak” içerisinde olan geleneksel kuramların devletin dışını anarşi ile özdeşleştirirken iç politikaya bir düzen atfettiğini, bununla birlikte sınırları katı olan bir devlet anlayışının “uluslararası” kavramını anlamlandırırken politika nosyonunu anlama biçimlerimizi “dondurduğunu” bir kez daha ifade eder ve bu perspektifin yerine siyasetin coğrafi olarak nasıl organize edildiğine tarihsel bir açıdan bakan bir yaklaşımın gerekliliğinin altını çizer. Yazarın bu hatırlatmaları yapmasındaki neden her ne kadar Uluslararası İlişkiler disiplinde bu eleştirilen noktaları aşma yolunda çeşitli yollar kat edilmiş olsa da teritoryal devlet anlayışının baskınlığı gibi kimi noktaların halen mevcudiyetini korumasıdır (2010, s. 780).

Agnew bu çalışmasında disiplinde devam eden bu gibi kısıtların ötesine geçmek için çeşitli önerilerde de bulunmaktadır (2010, s. 782). Bunlardan ilki egemenlik ve toprak arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkide ortaya çıkan iktidar biçimlerini analiz ederken yalnızca devletlere odaklanmamak ve devlet dışı aktörlerin rollerini de dikkate almaktır. İkinci olarak uluslararası ilişkilerde yerleri, mekanları yahut bölgeleri birbirinden bağımsız ve sabit coğrafi kategoriler olarak ele almak yerine bunların oluşumu ve devamındaki ilişkisel süreçlere odaklanmak gerekmektedir. Üçüncü olarak tüm bu jeopolitik varsayımların milliyetçilik gibi ideolojik yaklaşımlar tarafından kendi pozisyonlarını meşrulaştırmak için ne biçimlerde kullanıldığının sorgulanması gerekmektedir. Son olarak, Agnew özcü ve değişmez ulusal farklılıkların var olduğu iddiasına dayanan argümanların dünya siyasetinde yakın bir zamanda ortadan kalkacak gibi görünmediğini belirterek, bu argümanlara karşı eleştirel yaklaşımın bırakılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yazar ilerleyen yıllarda kaleme aldığı diğer çalışmalarında da bir kez daha “coğrafyayı, siyasetin mekânsal örgütlenmesinin tek modalitesi olarak toprakla ilişkilendirmeyi bırakma ihtiyacı”nın altını çizmeye devam etmektedir (Agnew, 2015, s. 43).

5. Farklı Eleştirel Yaklaşımlar ile Kesişimler

Yukarıda da belirtildiği üzere eleştirel jeopolitik ve Uluslararası İlişkiler disiplini arasında bir dizi önemli ortaklık mevcuttur. Bu anlamda hem eleştirel jeopolitiğin hem de Uluslararası İlişkiler içindeki eleştirel yaklaşımların benzer zamanlarda (1980’lerin sonları) ortaya çıkması tesadüfi değildir, zira bu yaklaşımlar arasında oldukça önemli kesişimler vardır. Marksizm, postyapısalcılık, feminizm ve postkolonyalizm gibi eleştirel Uluslararası İlişkiler kuramlarına benzer bir şekilde eleştirel jeopolitik de dünya siyasetinin geleneksel analizlerini sorunsallaştırarak alternatif analitik çerçeveler önermekte, dış politika ve güvenlik siyaseti, iktidar ilişkileri ve mekânsallık arasındaki iç içe geçmişliği ortaya koyan analizler yapmaktadır (Moisio, 2015, s. 224).

Eleştirel jeopolitiğin farklı eleştirel ekollerden beslenen, eklektik bir yaklaşım olduğu söylenebilir (Jones ve Sage, 2010, s. 322). Diğer bir ifadeyle eleştirel jeopolitiği tek bir kuramsal ya da metodolojik yaklaşımla ilişkilendirmek doğru olmaz (Dodds vd., 2013, s. 7). Nitekim, özellikle postyapısalcı sosyal kuramın önerdiği çerçeveden hareket etse de bunu yaparken “postyapısalcılık ile Marksizm, feminizm veya postkolonyal teori gibi diğer eleştirel yaklaşımlar arasında herhangi bir net ayırmadan kaçınır” (Dodds vd., 2013, s. 7).

Örneğin Moisio (2015, s. 224) eleştirel jeopolitik ve postyapısalcı Uluslararası İlişkiler kuramı arasındaki kesişime örnek olarak bu iki yaklaşımda da siyasetin maddi ya da temsili pratikler aracılığıyla toplumsal olarak inşa edildiği kabulünün merkezi bir yer tutmasını göstermektedir. Her iki yaklaşımın da politika yapımcılar tarafından uygulanan pratiklerin dünya siyasetini mekânsal olarak ne biçimlerde düzenlediğinin, devletlerin bu süreçlerle elde ettikleri meşruiyet iddialarının ve bu dinamiklerden doğan iktidar ilişkilerinin sorunsallaştırılmasına eğilmesi, eleştirel jeopolitik ve postyapısalcı kuramda benzer ajandaların varlığına işaret etmektedir. Öte yandan, söylemlerin siyasetteki kurucu ve disipline edici gücüne yapılan vurgu, bu iki yaklaşımın da analizlerinde sıklıkla “söylem analizi” metodunu kullanmaları ile sonuçlanmakta ve bu durum da başka bir benzerlik noktasını teşkil etmektedir (Müller, 2008; 2011).

Marksizm ve eleştirel jeopolitik arasındaki kesişimi ise özellikle Agnew’in çalışmalarında tespit etmek mümkündür. Zira Agnew’e göre (2013, s. 22) eleştirel jeopolitiğin ortaya çıkmasındaki mihenk taşlarından biri Marksist yazındaki önemli bir düşünür olan Immanuel Wallerstein ve onun dünya sistemi teorisi. Bu teori modern dünya politikasını “merkez” ve “çevre” kavramları vasıtasıyla açıklayarak dünyanın farklı yerlerindeki sömürü ilişkilerini ortaya koymuştur. Agnew dünya sistemi teorisinin küresel ilişkileri anlamak için ekonomiye yaptığı bu vurguyla, klasik jeopolitik düşüncenin yaslandığı “anarşik dünya düzeni” varsayımının ötesine geçtiğini belirtmekte, dolayısıyla jeopolitik hakkında farklı bir düşünme biçiminin yolunu açtığının altını çizmektedir. Agnew, her ne kadar kendisini klasik jeopolitik düşüncüyü sorunsallaştırmaya iten

kuramsal perspektifin bu olduğunu belirtse de zaman içerisinde bu yaklaşımın (merkez ve çevre gibi mekânsal kategorilere atfettiği nedensellik nedeniyle) limitlerinin de farkına vardığını dile getirmiştir. Yazar bu limitleri ekonomi ve politika arasında nedensel bir ilişki kurmak yerine temsili/dilsel dinamiklerle maddi dinamikleri bir arada ele alarak aşmayı önermiştir (Agnew, 2011). Marksizm ve eleştirel jeopolitik arasındaki olan ilişki, “Marksist jeopolitik” gibi öneriler etrafında tartışılmaya devam etmektedir (Geopolitical Forum, 2011).

Eleştirel jeopolitiğin feminist ve postkolonyal yaklaşımlarla olan kesişimini anlamak için ise öncelikle “antijeopolitik” kavramı ele alınabilir. Çünkü feminist ve postkolonyal yaklaşımlarla benzer bir şekilde bu kavram da klasik jeopolitik anlayışların mümkün kıldığı tahakküm ilişkilerinin ötesine geçmeyi amaçlamıştır. Antijeopolitik kavramı çalışmalarında ele alan önemli yazarlardan biri olan Paul Routledge’a (1998, s. 245) göre “jeopolitik bilgi, politik, ekonomik ve kültürel iktidar ve ayrıcalık pozisyon ve konumlarından inşa edilme eğilimindedir.” Dolayısıyla klasik jeopolitik argümanlar elitler tarafından inşa edilip toplumlara empoze edilirler ve bu anlamda hegemonik ve “yukarıdan aşağıya” bir bakış açısını yansıtır. Fakat, siyasette eş zamanlı olarak “karşı-hegemonik” bakış açıları da mevcuttur. Bu bakış açıları, kimi zaman muhalif entelektüellerin söylemlerinde, kimi zamansa toplumsal hareketlerin strateji ve taktiklerinde görülebilir. Nitekim farklı tarihsel bağlamlarda (örneğin, kolonyalizme içkin jeopolitik fikirlere, Soğuk Savaş dönemindeki baskın jeopolitik anlayışa ya da “Yeni Dünya Düzeni” fikrinin yaygın olduğu dönemdeki jeopolitik argümanlara karşı) ortaya çıkmış “karşı-hegemonik” anlayış ve hareketler mevcuttur.

Örneğin Ó Tuathail 1996 yılında kaleme aldığı “Antijeopolitik Bir Göz: Bosna’daki Maggie O’Kane (1992-1993)” (*An Anti-geopolitical Eye: Maggie O’Kane in Bosnia, 1992-93*) isimli makalesinde antijeopolitik bir bakış açısının nasıl gözükeceğini Britanya’da yayınlanan Guardian gazetesinin muhabiri olan O’Kane’nin 1990’larda Bosna’da ortaya koyduğu muhabirlik pratiği üzerinden açıklamaktadır. O’Kane bu dönemde özellikle batılı hegemonik çevrelerce Bosna’nın “Avrupa’nın Vietnam’ı” ya da “bataklık” gibi klasik jeopolitik argümanları hatırlatan sıfatlarla temsil edilmesinin ötesine geçmeyi başarmıştır. Ó Tuathail’a göre gazeteci bunu yazılarında bölgedeki çatışmalarda mağdur edilen kadın ve çocuklara yer vererek gerçekleştirmiştir.

Feminist ve postkolonyal perspektifler bu antijeopolitik yaklaşımla, ataerkillik ve Avrupa merkezilik karşıtlığı gibi birçok ortak noktaya sahiptir. Bu anlamda hem feminist hem postkolonyal hem de antijeopolitik yaklaşımlar klasik jeopolitik düşünce (ve onun gibi başka hegemonik söylem ve düşünce biçimlerinin) yapı sökülümüne (*deconstruction*) uğratarak, bunlara içkin iktidar ilişkilerinin ortaya çıkarılmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bu yapı sökülümünü takiben yapılması gereken ise farklı politik tahayyüllerden beslenen fikir ve pratiklere dair önerilerde bulunulması, yani bir “yeniden inşa” (*reconstruction*) sürecinin gerçekleşmesidir.

Bu anlamda jeopolitiğe feminist ve postkolonyal bir perspektiften bakan çalışmalar eleştirel jeopolitik yazınının yoğun bir şekilde elitlerin söylem ve pratiklerine odaklanmasını sınırlı bulurlar. Çünkü bu odak alternatif düşünme biçimlerinin ortaya çıkarılmasını engelleyebilir.

Örneğin Koopman (2011) eleştirel jeopolitik literatürünü bu anlamda kısıtlı bulunduğunu dile getirmiş, toplumun tabanındaki grupların deneyim ve pratiklerine dayalı bir feminist jeopolitik anlayışı geliştirmeyi önermiş ve bu yaklaşımı “alternatif jeopolitik” (*Alter-geopolitics*) olarak isimlendirmiştir. Massaro ve Williams 2013 yılında kaleme aldıkları “Feminist Jeopolitik” (*Feminist Geopolitics*) makalelerinde ise 2000’li yılların başından itibaren jeopolitik literatüründe gelişmekte olan feminist yaklaşımları incelemiştir. Yazarlara göre bu feminist yaklaşımlar iktidar ilişkileri, baskı mekanizmaları ve tüm bunlara direnişin farklı ölçeklerde (beden, ulus, devlet vb.) ortaya çıkma biçimlerini incelemiştir (2013, s. 567). Bunu yaparken de çoğunlukla sıradan insan ve grupların deneyimlerini analizlerinin merkezine taşımışlardır. Bunun nedeni feminist jeopolitik ile ilgilenen yazarların eleştirel jeopolitik analizlerin odağına genellikle “elit erkekleri” almalarını sorunlu bulmalarıdır. Çünkü bu durum jeopolitiğin maskülen bir girişim olarak yeniden üretilmesi sonucunu doğurabilir (2013, s. 569). Feminist jeopolitik bu ve bunun gibi sınırların ötesine geçmeyi hedeflemektedir (Dowler ve Sharp, 2001; Hyndman, 2004).

Eleştirel jeopolitiğin postkolonyal perspektiflerle kesişimindeki önemli noktalardan biri ise jeopolitiğin Avrupa ve Kuzey Amerika deneyimi ile şekillenen Avrupa merkezci bir kavram olmasının (Agnew, 2003, s. 9) eleştirisidir. Bu kavramın Avrupa-merkezci olmasından kasıt (her ne kadar zaman içerisinde dünyanın farklı bölgeleri arasındaki etkileşim sonucunda batı dışındaki aktörler tarafından benimsense de) jeopolitik tahayyülün başlangıç noktası itibarıyla Avrupalı güçler arasındaki ilişkileri ve onların dünyanın geri kalanına karşı tutumlarını belirlemek için ortaya çıkmış olmasıdır. Öte yandan postkolonyal perspektiften beslenen jeopolitik yazınında eleştirel jeopolitik literatürünün de genelde Avrupa merkezci özellikler gösterdiği vurgulanmıştır. Bunun nedeni ise ampirik olarak eleştirel jeopolitik yaklaşımlarının daha çok batı ülkelerindeki vakalara odaklanması ve dolayısıyla gerek batı dışındaki jeopolitik anlayışlara gerekse buralardaki alternatif bakış açılarına analizlerinde yeteri kadar yer vermemesidir.

Bu noktalardan hareket eden yazarlardan biri olan Joe Sharp (2011) “madun jeopolitiği” (*subaltern geopolitics*) kavramını önermektedir. Sharp’a göre madun jeopolitiği ile yukarıda bahsi geçen farklı eleştirel perspektifler arasında çeşitli örtüşmeler olmakla birlikte (baskın jeopolitik fikir ve pratiklerin eleştirisi gibi) bunlardan farklı olarak bu kavramsal çerçeve diğer perspektiflerde yeterince yer verilmeyen “marjinalleştirilmiş” veya “sessiz kılınmış” aktörlerin deneyimlerini analize taşımayı benimser. Örneğin, eleştirel jeopolitik dünyanın merkezi olmayan bölgelerinin baskın aktörler tarafından ne biçimlerde resmedildiğine odaklanmış fakat merkez dışı yerlerde gerçekleşen temsil siyaseti ile yeterince ilgilenmemiştir. Madun jeopolitiği ise bir yandan bu temsilleri ele alırken, öte yandan merkez dışı bağlamlarda jeopolitiği alternatif bir şekilde düşünmenin ve eyleminin yollarını aramaktadır (2011, s. 271). Sharp’a göre burada alternatif aramaktan kasıt baskın jeopolitik anlayışlara tamamen zıt olan bakış açılarını bulmak ve onları “şeyleştirmek” (*reification*) değildir. Zira bu tutum geleneksel jeopolitikteki “ben ve öteki” gibi ikili karşıtlıkları ve bunların arasında sabit olduğu varsayılan farklılıkları yeniden üretmekle sonuçlanabilir. Bu nedenle madun jeopolitiğinin amacı iktidar ilişkilerindeki asimetriyi göz ardı etmeden, küresel ilişkilerin birbiri içine geçmiş (*entangled*) yapısını ortaya koymaktır.

Bu bölümü özetlemek gerekirse, eleştirel jeopolitik ile Uluslararası İlişkiler disiplinin farklı eleştirel kuramları arasında önemli kesişimler mevcuttur. Yukarıda bazı örnekleri verildiği üzere eleştirel jeopolitik ile postyapısalcılık, Marksizm, feminizm, postkolonyal kuramlar arasında epistemolojik, ontolojik, metodolojik ve kimi zaman da normatif örtüşmeler bulmak olasıdır.

6. Sonuç

Bu çalışma 1980'lerden başlayarak hem Politik Coğrafya hem de Uluslararası İlişkiler disiplininde ortaya çıkan eleştirel jeopolitik yazınına dair bir literatür taraması sunmayı hedeflemiştir. Bu amaçla çalışma öncelikle 19. yüzyılın ortasında ortaya çıkan klasik jeopolitik anlayışlardaki temel varsayımları tartışmış, daha sonra 1970'li yıllardan başlayarak oluşan neoklasik perspektiflerin özelliklerini ele almıştır. Bu yaklaşımların ilk dile getirildikleri dönemde emperyalizm ve kolonyalizme meşruluk kazandırmaya dönük, özcü ve çevresel determinist fikriyata yaslandığının altı çizilmiştir. Neoklasik jeopolitik fikirler her ne kadar bu öncül klasik anlayışlarla çeşitli farklılaşmalar göstermiş olsalar da onların da neoemperyal yahut neokolonyal politikalara içkin olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın ikinci kısmı, “siyasetin coğrafyası” ile ilgilenen bu geleneksel bakış açılarını sorunsallaştıran, jeopolitik varsayımların toplumsal olarak inşa edildiğini vurgulayan ve bu varsayımların ortaya çıkardığı iktidar ilişkilerini analiz eden ve dolayısıyla “coğrafyanın siyaseti” ile ilgilenen eleştirel jeopolitik literatürünün ortaya çıkışını ve temel argümanlarını incelemiştir. Bu bölümde, “doğal” ya da “gerçek” olarak resmedilen klasik/neoklasik jeopolitik argümanların, esasen “ben ve öteki”, “ulusal ve uluslararası”, “iç ve dış”, “dost ve düşman” gibi ikilikler ile söylemsel olarak inşa edildiğinin eleştirel jeopolitik tarafından ortaya konulduğu gösterilmiştir. Ayrıca bu ikiliklerin ne gibi siyasi saiklerle oluşturulduğunun da yine eleştirel jeopolitik tarafından incelendiği ifade edilerek, bu yazında iktidar ilişkilerini anlamının başatlığı vurgulanmıştır. Son olarak bu bölümde jeopolitik fikirlerin resmi, pratik ve popüler gibi birbirinden farklı, fakat birbiri ile ilişkili alanlarda inşa edilmesinin literatürdeki örnekleri ele alınmıştır.

Çalışma üçüncü bölümde eleştirel jeopolitik yazını tarafından geleneksel Uluslararası İlişkiler kuramlarına getirilen eleştirileri, özellikle bu literatürdeki önemli bir isim olan John Agnew ve onun “Territoryal Tuzak” makalesi çevresinde şekillenen analizlerine referansla tartışmıştır. Burada, Agnew'u takiben, üç temel coğrafi varsayımın problemleştirilmesinin altı çizilmiştir. Bunlardan ilki devletlerin zaman ve bağlamdan bağımsız, sabit ve belirli bir teritoryallik ile ilişkilendirilmiş aktörler olarak ele alınmaları, ikincisi iç ve dış politika arasında geçişkenliğin görmezden gelinmesi, üçüncü ve son olarak da devletlerin içlerinde homojen bir toplumu barındıran aktörler olarak varsayılmalarıdır.

Çalışmanın son bölümü ise eleştirel jeopolitik ile Uluslararası İlişkiler disiplinindeki postyapısalcı, Marksist, feminist ve postkolonyal eleştirel yaklaşımlar arasındaki epistemolojik, ontolojik, metodolojik ve normatif kesişimlere odaklanmıştır. Bu bölümde özellikle bu kesişimselliklerden

doğan “Marksist jeopolitik”, “antijeopolitik”, “feminist jeopolitik”, “alternatif jeopolitik”, “madun jeopolitiği” gibi yeni kavramsal önerilerin muhtevaları tartışılmıştır.

Sonuç olarak, dünyada yükselen popülist siyasal hareketler, büyük güçlerin arasındaki rekabetler, halen devam eden iç ve devletlerarası savaşlar, hız kazanan göç hareketleri, küresel iklim krizi gibi güncel küresel siyaseti meşgul eden gelişmeler kimi yazarlarca halen “siyasetin coğrafyasına” referansla tartışılmaya devam etmektedir. Eleştirel jeopolitik ise “coğrafyanın siyaseti”nin öneminin altını çizmekte, uluslararası ilişkilerde gözlemlediğimiz tüm olayların, mekânsallık, söylem ve iktidar bağlamında hangi biçimlerde inşa edildiklerini bize hatırlatmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Agnew, J. (1994). The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory. *Review of International Political Economy*, 1(1), 53-80. Doi: 10.1080/096.922.99408434268
- Agnew, J. ([1998]. 2003). *Geopolitics: Re-visioning World Politics*. London: Routledge.
- Agnew, J. (2010). Still Trapped in Territory? *Geopolitics*, 15(4), 779-784. Doi: 10.1080/146.500.41003717558
- Agnew, J. (2011). Capitalism, Territory and “Marxist Geopolitics.” *Geopolitics*, 16(1), 230-233. Doi: 10.1080/14650.045.2010.493996
- Agnew, J. (2013). The Origins of Critical Geopolitics. Klaus Dodds, Merje Kuus & Joanne Sharp (ed.). *The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics* içinde (s. 19-32). London: Routledge.
- Agnew, J. (2015). Revisiting the Territorial Trap. *Nordia Geographical Publications*, 44(4), 43-48.
- Agnew, J., & Corbridge, S. (1995). *Mastering Space: Hegemony, Territory, and International Political Economy*. London: Routledge.
- Astrov, A., & Morozova, N. (2012). Russia: Geopolitics from the Heartland. Stefano Guzzini (ed.), *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crisis* içinde (s. 192-216). Cambridge: Cambridge University Press.
- Baylis, J. (2020). International and Global Security. John Baylis, Steve Smith & Patricia Owens (ed.). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations* içinde (s. 240-255). Oxford: Oxford University Press.
- Behnke, A. (2012). The Theme that Dare not Speak in its Name: Geopolitik, Geopolitics and German Foreign Policy Since Unification. Stefano Guzzini (ed.). *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crisis* içinde (s.101-126). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bilgin, P. (2012). Turkey’s ‘Geopolitics Dogma’. Stefano Guzzini (ed.). *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crisis* içinde (s. 151-173). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalby, S. (1990). American Security Discourse: The Persistence of Geopolitics. *Political Geography Quarterly*, 9, 171-188. Doi: 10.1016/0260-9827(90)90017-5
- Dalby, S. (2008). Imperialism, Domination, Culture: The Continued Relevance of Critical Geopolitics. *Geopolitics*, 13(3), 413-436. Doi: 10.1080/146.500.40802203679
- Dalby, S. (2018). Geopolitics in the Anthropocene. Al Bergeson & Christian Suter (ed.). *The Return of Geopolitics* içinde (s. 149-166). Zurich: Lit.

- Dijkink, G. (1996). *National Identity, and Geopolitical Visions: Maps of Pride and Pain*. London: Routledge.
- Dijkink, G. (1998). Geopolitical Codes and Popular Representations. *GeoJournal*, 46(4), 293-299. Doi: 10.1023/A:100.699.9221884
- Dijkink, G. (2006). When Geopolitics and Religion Fuse: A Historical Perspective. *Geopolitics*, 11(2), 192-208. Doi: 10.1080/146.500.40600598403
- Dittmer, J. (2005). Captain America's Empire: Reflections on Identity, Popular Culture, and Post 9/11 Geopolitics. *Annals of the Association of American Geographers*, 95(3), 626-643. Doi: 10.1111/j.1467-8306.2005.00478.x
- Dittmer, J., & Dodds, K. (2008). Popular Geopolitics Past and Future: Fandom, Identities and Audiences. *Geopolitics*, 13(3), 437-457. Doi: 10.1080/146.500.40802203687
- Dittmer, J., & Gray, N. (2010). Popular Geopolitics 2.0: Towards New Methodologies of the Everyday. *Geography Compass*, 4(11), 1664-1677. Doi: 10.1111/j.1749-8198.2010.00399.x
- Dodds, K. (2005). *Global Geopolitics: A Critical Introduction*. Essex: Pearson Education Limited.
- Dodds, K. (2006). Popular Geopolitics and Audience Dispositions: James Bond and the Internet Movie Database (IMDb). *Transactions of the Institute of the British Geographers*, 31(2), 116-130. Doi: 10.1111/j.1475-5661.2006.00199.x
- Dodds, K., Kuus, M., & Sharp, J. (2013). Introduction: Geopolitics and its Critics. Klaus Dodds, Merje Kuus & Joanne Sharp (ed.), *The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics* içinde (s. 1-14). Surrey: Ashgate Publishing Limited.
- Dowler, L., & Sharp, J. (2001). A feminist Geopolitics? *Space & Polity*, 5, 165-176. Doi: 10.1080/135.625.70120104382
- Geopolitical Forum. (2011). *Geopolitics*, 16 (1), 211-238.
- Guzzini, S. (2012a). Which Geopolitics? Stefano Guzzini (ed.), *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crisis* içinde (s. 18-44). Cambridge: Cambridge University Press.
- Guzzini, S. (2012b). (ed.). *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guzzini, S. (2012c). Which puzzle? An Expected Return of Geopolitical Thought in Europe? Stefano Guzzini (ed.), *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crisis* içinde (s. 9-17). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hepple, L. W. (1986). The Revival of Geopolitics. *Political Geography Quarterly*, 5(4), 21-36. Doi: 10.1016/0260-9827(86)90055-8
- Hyndman, J. (2004). Mind the Gap: Bridging Feminist and Political Geography through Geopolitics. *Political Geography*, 23, 307-322. Doi: 10.1016/j.polgeo.2003.12.014
- Jones, L., & Sage, D. (2010). New Directions in Critical Geopolitics: An Introduction. *GeoJournal*, 75(4), 315-325. Doi: 0.1007/s10708.008.9255-4
- Koopman, S., Dalby, S., Megoran, N., Sharp, J., Kearns, G., Squire, R., Jeffrey, A., Squire, V., & Toal, G. (2021). Critical Geopolitics/critical geopolitics 25 years on. *Political Geography*, 90, 1-9. Doi: 10.1016/j.polgeo.2021.102421
- Koopman, S. (2011). Alter-Geopolitics: Other Securities are Happening. *Geoforum*, 42(3), 274-284. Doi: 10.1016/j.geoforum.2011.01.007
- Kuus, M. (2007). Intellectuals and Geopolitics: The "Cultural Politicians" of Central Europe. *Geoforum*, 38, 241-251. Doi: 10.1016/j.geoforum.2006.03.002

- Kuus, M. (2010). Critical Geopolitics. Robert Denmark (ed.), *The International Studies Encyclopedia, Vol. II* içinde (s. 683–701). Oxford: Blackwell.
- Kuus, M. (2012). Banal Huntingtonianism: Civilisational Geopolitics in Estonia. Stefano Guzzini (ed.), *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crisis* içinde (s. 174–191). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mamadouh, V. D. (1998). Geopolitics in the Nineties: One Flag, Many Meanings. *Geojournal*, 46(4), 237–253. Doi: 10.1023/A:100.695.0931650
- Mamadouh, V., & Dijkink, G. (2006). Geopolitics, International Relations, and Political Geography: The Politics of Geopolitical Discourse. *Geopolitics*, 11(3), 349–366. Doi: 10.1080/146.500.40600767859
- Massaro, V., & J. Williams. (2013). Feminist Geopolitics. *Geography Compass*, 7(8), 567–77. Doi: 10.1111/gec3.12054
- Mearsheimer, J. J. (2014). Why the Ukraine Crisis is the West's Fault: the Liberal Delusions that Provoked Putin. *Foreign Affairs*, 93(5), 77–89.
- Moisio, S. (2015). Geopolitics/Critical Geopolitics. John Agnew, Virginie Mamadouh, Anna Secor & Joanne Sharp (ed.), *The Wiley-Blackwell Companion to Political Geography* içinde (s. 220–234). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Murphy, A. B., Basin, M., Newman, D., Reuber, P. & Agnew, J. (2004). Is There a Politics to Geopolitics? *Progress in Human Geography*, 28(5), 619–640. Doi: 10.1191/030.913.2504ph508oa
- Müller, M. (2008). Reconsidering the Concept of Discourse for the Field of Critical Geopolitics: Towards Discourse as Language and Practice. *Political Geography*, 27(3), 322–338. Doi: 10.1016/j.polgeo.2007.12.003
- Müller, M. (2011). Doing Discourse Analysis in Critical Geopolitics. *L'Espace Politique*, 12, 1–18.
- O'Loughlin, J. (2001). Geopolitical Fantasies, National Strategies and Ordinary Russians in the Post-Communist Era. *Geopolitics*, 6(3), 17–48. Doi: 10.1080/146.500.40108407728
- O'Loughlin, J. & Kolossov, V. (2002). Still Not Worth the Bones of a Single Pomeranian Grenadier: The Geopolitics of Kosovo War 1999. *Political Geography*, 21, 573–599. Doi: 10.1016/S0962-6298(02)00008-2
- O'Loughlin, J., Ó Tuathail, G. & Kolossov, V. (2004a). A “Risky Westward Turn”? Putin's 9-11 Script and Ordinary Russians. *Europe-Asia Studies*, 56(1), 3–34. Doi: 10.1080/096.681.3032000161428
- O'Loughlin, J., Ó Tuathail, G. & Kolossov, V. (2005). Russian Geopolitical Culture and Public Opinion: The Masks of Proteus Revisited. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30(3), 322–335. Doi: 10.1111/j.1475-5661.2005.00174.x
- Ó Tuathail, G. & Agnew, J. (1992). Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. *Political Geography*, 11(2), 190–204. Doi: 10.1016/0962-6298(92)90048-X
- Ó Tuathail, G., Dalby, S. Routledge, P. (1998). *The Geopolitics Reader*. London: Routledge.
- Ó Tuathail, G. (1996) An Anti-Geopolitical Eye: Maggie O'Kane in Bosnia, 1992–93. *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, 3(2), 171–186. Doi: 10.1080/096.636.99650021873
- Ó Tuathail, G. O. (1998a). Introduction: Imperialist Geopolitics. Gearoid Ó Tuathail, Simon Darby & Paul Routledge (ed.), *The Geopolitics Reader* içinde (s. 15–25). London: Routledge.
- Ó Tuathail, G. O. (1998b). Introduction: New World Order Geopolitics. Gearoid Ó Tuathail, Simon Darby & Paul Routledge (ed.), *The Geopolitics Reader* içinde (s. 103–112). London: Routledge.
- Ó Tuathail, G. O. (1998c). Introduction: Thinking Critically about Geopolitics. Gearoid Ó Tuathail, Simon Darby & Paul Routledge (ed.), *The Geopolitics Reader* içinde (s. 1–12). London: Routledge.

- Ó Tuathail, G., & Dalby, S. (1998). Introduction: Rethinking Geopolitics: Towards a Critical Geopolitics. Gearoid Ó. Tuathail & S. Dalby (ed.), *Rethinking Geopolitics* içinde (s. 1-15). London: Routledge.
- Routledge, P. (1998). Anti-Geopolitics. Gearoid Ó Tuathail, Simon Darby & Paul Routledge (ed.), *The Geopolitics Reader* içinde (s. 245-255). London: Routledge.
- Sharp, J. P. (1993). Publishing American Identity: Popular Geopolitics, Myth, and The Reader's Digest. *Political Geography*, 12(6), 491-503. Doi: 10.1016/0962-6298(93)90001-N
- Sharp, J. P. (2003). Feminist and Postcolonial Engagements. John Agnew, Katharyne Mitchell & G. Ó. Tuathail (ed.), *A Companion to Political Geography* içinde (s. 59-74). Oxford: Blackwell Publishing.
- Sharp, J. (2011). Subaltern Geopolitics: Introduction. *Geoforum*, 42, 271–273. Doi: 10.1016/j.geoforum.2011.04.006

Extended Abstract

- Yanık, L. (2008). Those Crazy Turks' that Got Caught in the 'Metal Storm': Nationalism in Turkey's Best Seller Lists. *EUI Working Papers RSCAS 2008/04*, 1-16.
- Yeşiltaş, M. & Durgun, S. (2015). Coğrafya ve Jeopolitiği Tartışmak: Eleştirel bir Değerlendirme. Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun & Pınar Bilgin (ed.), *Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar* içinde (s. 9-35). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Critical Geopolitics and the Discipline of International Relations: Spatiality, Discourse, and Power

Mine Nur KÜÇÜK

This study aims to provide a literature review on, and hence to reveal the main arguments of, critical geopolitics which emerged in the late 1980s and early 1990s. To fulfill this objective, the article first discusses the content of classical geopolitics which came into prominence during the 19th century and examines how the effects of this perspective have manifested themselves up to the present day. Then, the article directs its attention towards the emergence of critical geopolitics approach, and its core arguments. Subsequently, the criticisms that critical geopolitics levies against traditional International Relations theories are explored through Agnew's "territorial trap" argument. The last section of the study focuses on the intersection between critical geopolitics and other critical approaches in the discipline of International Relations, including poststructuralism, Marxism, feminism, and postcolonialism.

The first section of the paper discusses the foundations of classical and neoclassical geopolitics and how these approaches have been effective in different times and contexts from mid-19th century up to the present day. The term "geopolitics" was first coined by Swedish legal jurist Rudolf Kjellen in 1899. In its early classical usage, the term referred to the social Darwinist conception of "survival of the fittest" applied to societies and states. Accordingly, geopolitical thinkers such as Ratzel, Haushofer, Mackinder, and Mahan had utilized the term in a way to merge environmental determinism with imperial rivalries and great-power politics. In this utilization, the geographical location of states in relation to other states, the form and physical characteristics of states' territories emerged as main concerns. Particularly, during the inter-war years, the appeal of geopolitical reasoning by Nazi regime in Germany through certain notions such as "Lebensraum" and its usage

* Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe University, İstanbul, Türkiye. E-Mail: mine.kucuk@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8579-7837.

as a justification for aggressive foreign policy by Germany led to a reputation of geopolitics as “Nazi science.” Such a reputation brought an elimination of the term both from academic as well as from public discussions up until 1970s. However, from then on, geopolitics started to be “progressively reclaimed” which led to the emergence of “neoclassical geopolitics.” Consequently, geopolitics has regained popularity in certain academic circles as well as in policy world with reference to different contextual factors from 9/11 attacks to war launched by Russia against Ukraine.

The second section looks at the central arguments of critical geopolitics literature. Critical geopolitics challenges the idea found in (neo)classical geopolitics according to which geopolitics provides scientific “facts” or “realities” of world politics. That is because, from this perspective geopolitical arguments are socially constructed cultural phenomenon. To understand the process of these constructions, one needs to look at the discourses of the actors, critical geopolitics argues. Doing so necessitates an engagement with unpacking the binary oppositions (self-other, inside-outside, domestic-international) within the language. Critical geopolitics also criticizes the idea that geopolitical arguments are politically neutral. In opposing this, this scholarship highlights that every geopolitical representation reflects a particular political agenda and hence power relations. To reveal the social constructedness and politicalness of geopolitical arguments, then, critical geopolitics offers various theoretical and conceptual tools, and points to multiple sites (including formal, practical, and popular) where geopolitical representations are constructed.

The third section provides the contours of criticisms levied against traditional International Relations theories by critical geopolitics. In doing so, the section follows the works of a prominent critical geopolitics’ scholar John Agnew, particularly his seminal “The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory” (1994) article. According to Agnew, three basic geographical assumptions of traditional theories of International Relations point to a “territorial trap” that these approaches fall into. These include taking states as stable entities without necessarily locating their territoriality into historical context, assuming a sharp distinction between domestic and foreign realms and taking territorial states as actors containing homogenous societies.

The last section of the study focuses on the intersections between critical geopolitics and different critical theories of the International Relations. Critical geopolitics is an eclectic approach influenced by various critical schools of thought. Hence, it would be inaccurate to attribute critical geopolitics to a singular theoretical or methodological framework. Following this argument, how policy makers’ discursive practices shape the spatial organization of global politics, how such practices enable the legitimacy claims made by states and what kind of power dynamics emerge because of these processes are identified as a commonality between poststructuralism and critical geopolitics. Marxism, especially Immanuel Wallerstein’s “center” and “periphery” formulation enables critical geopolitics to reveal the relationship between exploitation and spatial organization of world politics. However, finding the causal relationship assumed between economy and politics in this approach limiting, scholars of critical geopolitics propose to bring representational/ linguistic and material dynamics together. Lastly, the intersection of feminist and postcolonial theories with critical geopolitics involves examining the concepts of “anti-geopolitics” and the

critique of patriarchy and Eurocentrism. Going beyond intersections, critical geopolitics itself has become subject of criticism by feminist and postcolonial approaches, particularly concerning the potential reproduction of masculinity and Eurocentric biases by the former.

Given all those discussions available in the literature and the context we are going through, the study concludes by stressing the ongoing need for an engagement with critical geopolitics, particularly concerning its focus on spatiality, discourse, and power relations.